

SAD i mogućnosti društvenih promjena

Štefica Deren-Antoljak

Fakultet političkih nauka, Zagreb

Sažetak

Ispitujući mogućnosti društvene preobrazbe u najrazvijenijoj suvremenoj zemlji svijeta — Sjedinjenim Državama, autorica nastoji odgovoriti na tri temeljna pitanja: (a) postoje li uopće mogućnosti preobrazbe američkoga društva; (b) koje bi klasne i socijalne snage mogle biti glavno uporište politike radikalnih promjena; (c) kojim je sredstvima i oblicima borbe moguće ostvariti te promjene? Realne pretpostavke mogućnosti preobrazbe američkoga društva zasad su ograničene na vrlo visoku razinu ekonomske razvijenosti i dugu demokratsku tradiciju, koje se ne pokazuju dostatnima za radikalne promjene. Strategija »mirnoga puta« društvene preobrazbe, koja je i jedino prihvatljiva koncepcija za SAD, pretpostavlja strukturalne promjene sistema, što je moguće ostvariti samo postupnim preuzimanjem pojedinih institucija. To je pak moguće samo uz uvjet postojanja široke političke koalicije, koja politikom kompromisa postupno realizira svoje ciljeve. Autorica kritički komentira neke Marcuseove postavke iz spisa *Kontrarevolucija i revolt*, posebice njegovo zalaganje za decentralizirane oblike otpora u strategiji revolucionarnih borbi, smatrajući da je, naprotiv, nužno povezivanje odvojenih i fragmentiranih dijelova pokreta otpora.

Društveni revolucionarni prevrati i transformacije ovise prvenstveno o svjesnome angažiranju ljudi i njihovu planskome djelovanju. Osim toga, revolucionarna se zbivanja u suvremenim društvenim kretanjima u razvijenim sredinama javljaju i pod utjecajem novih proizvodnih snaga. Novo ne nastaje spontano, automatski, niti proizvodne snage same po sebi dovode do društvenih promjena. Klasična marksistička misao pokazala je da *mijenjanje društvenih odnosa* pod utjecajem proizvodnih snaga uvijek nastaje pod izravnim i svjesnim djelovanjem subjektivnih društvenih snaga i njihovih smišljenih akcija. Kao što isključivo uvažavanje samo ekonomskih zakonitosti i davanje prvenstva ekonomskom faktoru (objektivne pretpostavke) nije dovoljno za mijenjanje društvenih odnosa, tako se ni prenaplašavanjem značaja uloge organizirane političke partije (subjektivnog nosioca socijalističke transformacije) ne može ostvariti socijalni prevrat koji objektivno donosi novo društveno stanje. Za to su potrebni odgovarajući stupanj ekonomske zrelosti i koordinirana politička akcija radničke klase i njezine političke avangarde.

Uz to važno pitanje odnosa između objektivnih pretpostavki i subjektivnih nosilaca socijalističke transformacije nalazi se danas izuzetno aktualno pitanje putova izgradnje socijalizma. Putovi izgradnje socijalizma podrazumijevaju sredstva, oblike i metode kojima se koriste socijalističke snage u cilju ostvarenja radikalnoga društvenog preobražaja. Pitanje putova prijelaza u socijalizam veoma je aktualno i politički relevantno, jer se već danas zbiva prijelaz iz epohe klasnog društva u epohu komunizma. A komunizam je moguć samo kao istovremeni i jedinstveni svjetski društveni sistem.¹ No taj se proces ostvaruje u raznim dijelovima svijeta, u različitim uvjetima i vrlo različitim društvenim strukturama, što je nesumnjivo posljedica neravnomjerna razvoja kapitalizma.

Stoga pitanje putova razvoja socijalizma izaziva velike političke i ideologijske konfrontacije i razilaženja, osobito između komunističkog i socijaldemokratskog krila međunarodnoga radničkog i socijalističkog pokreta. Dok su komunisti ranije zastupali gledište da je iz klasnog društva moguće izaći jedino akcijom organiziranih društvenih snaga kojima je glavni cilj da *političkim nasiljem* osvoje vlast i sruše postojeće društveno uređenje, socijaldemokrati su smatrali prihvatljivim samo put parlamentarnih reformi. Neke komunističke partije danas prihvaćaju stajalište o nužnosti *različitih* putova socijalističkog preobražaja, iako nisu sve suglasne što pod različitim putovima treba razumijevati. »Historija uopće, a historija revolucije napose«, isticao je Lenjin, »uvijek je bogatija sadržajem, raznolikija, raznostranija, življa, 'lukavija' nego što zamišljaju najbolje partije, najsvjesnije avangarde najnaprednijih klasa.«² Mnogi radovi osnivača znanstvenog socijalizma upućuju na njihove ideje o putovima osvajanja vlasti radničkih i socijalističkih snaga. U ranijim godinama svoga stvaralaštva, klasici su zastupali ideju da se socijalistički preobražaj može ostvariti samo revolucionarnim nasiljem, tj. nasilnim rušenjem vladajućega društvenog uređenja i (nasilnim) osvajanjem političke vlasti. Ta ideja izražena je u *Manifestu komunističke partije* riječima: »Komunisti s prezirom odbijaju da kriju svoje poglede i namere. Oni izjavljuju otvoreno da se njihovi ciljevi mogu postići samo nasilnim rušenjem čitavog dosadašnjeg društvenog poretka.«³ Od kraja pedesetih godina prošloga stoljeća klasici su pak često isticali da bi najbolje bilo kad bi se socijalistički preobražaj mogao ostvariti bez neposredne primjene nasilja. U *Seljačkom pitanju u Francuskoj i Njemačkoj* Engels je pisao: »Nasilne eksproprijacije mi ćemo se vjerojatno odreći i ovdje, a u ostalim stvarima moći ćemo računati na to da će ekonomski razvitak i ove tvrde glave opametiti.«⁴ Ideja mirnog puta u socijalizam prisutna je u više Marxovih i Engelsovih rasprava i razgovora. Naime, tu mogućnost oni dopuštaju kad je riječ o razvijenijim sredinama. Tako je, na primjer, poznata Marxova teza da bi se u Sjedinjenim

1 »Komunizam je empirijski moguć samo kao 'najednom' ili istovremeno proizvedeno djelo vladajućih naroda, što pretpostavlja univerzalni razvitak proizvodnih snaga i s njim vezani razvitak svjetskog saobraćaja« (K. Marx-F. Engels, *Njemačka ideologija*, Zagreb 1979, str. 313).

2 V. I. Lenjin, *Dječja bolest »ljevičarstva« u komunizmu*, u Marx-Engels-Lenjin, »Izabrana djela«, Zagreb 1963, knj. X, str. 187.

3 Marx-Engels, *Manifest komunističke partije*, Beograd 1979, str. 73.

4 F. Engels, *Seljačko pitanje u Francuskoj i Njemačkoj*, u Marx-Engels-Lenjin, »Izabrana djela«, Zagreb 1963, knj. V, str. 346.

Državama i u Engleskoj njegova doba socijalistička revolucija mogla ostvariti mirnim putem i legalnim sredstvima, bez nasilnog osvajanja političke vlasti. On to obrazlaže time što u SAD u to doba ne postoji jaka vojna i birokratska mašina čije je razbijanje preduvjet revolucije u Evropi. To posebno naglašuje u pismu Ludwigu Kugelmannu od 12. travnja 1871. godine: »Pogledaš li posljednje poglavlje mog *Osamnaestog brimera* razabrat ćeš da slijedećim pokušajem francuske revolucije smatram ne više kao do sada prenošenje birokratsko-militarističke mašinerije iz jednih ruku u druge, već njeno razbijanje, a to je preduvjet svake stvarne narodne revolucije na Kontinentu.«⁵ U svome govoru 15. rujna 1872. nizozemskim socijalistima u Amsterdamu, poslije haškog kongresa Internacionale, Marx je izrazio misao da institucije, karakter i tradicije pojedinih razvijenih kapitalističkih zemalja mogu bitno utjecati na putove, oblike i sredstva postizanja cilja, prijelaza iz kapitalizma u socijalizam. »Radnici će neizbježno jednog prekrasnog dana morati uzeti političku vlast u svoje ruke radi toga da bi ukinuli staru politiku koja štiti zastarjele institucije, ako ne žele, slično prvim kršćanima, koji su se s nemarnošću odnosili prema takvom zadatku, da se odreknu svog carstva na ovome svijetu. Ali mi nikada nismo tvrdili da će se neizostavno jednakim sredstvima postići ovaj cilj. Mi znamo da treba uzeti u obzir ustanove, karakter i tradicije pojedinih zemalja, i mi ne odričemo da postoje zemlje kao Amerika, Engleska — i kad bi znao bolje vaše ustanove, možda bih ovima dodao i Holandiju — u kojima radnici mogu postići svoje ciljeve mirnim sredstvima. Ali, ako je tako, onda moramo također priznati da kao poluga naše revolucije u većini zemalja na Kontinentu mora poslužiti nasilje; upravo je nasilje za to čemu mi u određenom momentu moramo pribjeći, da bi konačno uspostavili gospodstvo rada.«⁶

Polazeći od političkih faktora, tj. od činjenice da u to doba SAD i Engleska nisu imale od društva jako otuđen birokratski državni aparat, kakav je postojao u Evropi, te da u tim zemljama tradicionalno postoje određene demokratske institucije, Marx je isticao kako u njima ne mora doći do nasilnoga oružanog prevrata da bi bio srušen postojeći poredak, nego se prijelaz vlasti može ostvariti u okviru postojećih političkih institucija. U uvodu za Marxov rad *Klasne borbe u Francuskoj* (od 1848—1850), Engels je naglasio da je historija pokazala kako se stara taktika mora promijeniti, te da su on i Marx u nekim situacijama pridavali suviše veliko značenje nasilju kao obliku borbe proletarijata. »Ali historija je pokazala da ni mi nismo bili u pravu, da je gledište koje smo zastupali bilo iluzija. Historija je pošla još dalje: ona je razorila ne samo našu tadašnju zabludu nego je totalno izmijenila i uslove pod kojima se proletarijat mora boriti. Način borbe iz 1848. danas je u svakom pogledu zastario... Vrijeme iznenadnih prepada, revolucija koje su izvodile male svjesne manjine na čelu nesvjesnih masa — prošlo je. Tamo gdje se radi o potpunom preobražaju društvene organizacije, tamo mase moraju same uzeti učešća, one same moraju shvaćati o čemu se radi,

5 K. Marx-F. Engels, *Dela, Pisma, juli 1870 — decembar 1874*, sv. XL, Beograd 1979, str. 186.

6 K. Marx, *Govor na mitingu u Amsterdamu*, u knj. »Prva internacionala«, Beograd 1950, str. 104—105.

za što zalažu svoje živote«. ⁷ On pokazuje da se u mnogim zemljama zapadne Evrope radnička klasa sve više može koristiti pravom glasa za jačanje svojih pozicija i ostvarivanje ciljeva, posebno mogućnošću biranja svojih predstavnika u parlament.⁸

U *Kritici Erfurtskog programa* (1891) on je predviđao mogućnost mirnih oblika revolucionarne promjene za zemlje s razvijenim demokratskim tradicijama i parlamentarnim institucijama (osobito SAD i Englesku). Posebno je značajna Engelsova misao da je određena taktika — metoda legalne borbe preporučljiva za određenu zemlju u određeno vrijeme, ali da ta ista taktika u neko drugo vrijeme može postati u cijelosti neprihvatljiva.⁹ Taj stav potvrđuje da Engels nije prihvaćao samo mogućnost »mirnog puta« kao jedini oblik borbe, nego da je u stvari zastupao koncepciju o *različitosti* putova u socijalizam.

Lenjin je nastavio izgrađivati svoje koncepcije putova i oblika socijalističkog preobražaja, nadovezujući svoje stavove na bitne elemente koncepcije socijalističke revolucije koje su utemeljili osnivači znanstvenog socijalizma. Razmatrajući te koncepcije Lenjin je naglašavao nužnost konkretnog i historijskog prilaza tom pitanju. U Lenjinovu pristupu može se zapaziti određena evolucija u stavovima. Do izbivanja rata i pojave krize u kapitalističkim zemljama on je zastupao shvaćanje o mogućnosti i neizbježnosti različitih putova i oblika ostvarenja prijelaza iz kapitalizma u socijalizam. Naglašavao je potrebu razmatranja pitanja oblika borbe u kontekstu određenih društvenohistorijskih okolnosti i situacija, jer one utječu na intenzitet, načine manifestiranja i pravce djelovanja u društvu. S tim u vezi on je pisao: »U različitim momentima ekonomske evolucije, u zavisnosti od različitih političkih, nacionalno-kulturnih, životnih, itd. uslova različite borbe izbijaju u prvi plan, postaju glavne forme borbe, a u vezi s tim menjaju se sa svoje strane i drugostepene i uzgredne forme borbe«. ¹⁰ Lenjin je smatrao da su mogući mirni oblici revolucionarne promjene u razvijenim zemljama koje imaju demokratske tradicije, dok je za neke zemlje predviđao put revolucionarnog nasilja, odnosno metodu oružane borbe kao jedini mogući oblik i sredstvo borbe. U godinama prvoga svjetskog rata u Lenjinovim stavovima više nije toliko izražena mogućnost različitih putova. U djelu *Država i revolucija* on je došao do zaključka da više ne postoje uvjeti koji su Marxa navodili na shvaćanje o mogućnosti mirnog puta u socijalizam u SAD i u Engleskoj. »Sada je«, pisao je Lenjin, »i u Engleskoj i u Americi 'preduvjet svake stvarne narodne revolucije' *razbijanje, razaranje 'gotove'* (izgrađene tamo 1914—1917. do 'evropskog', općemperijalističkog savršenstva) 'državne mašine'«. ¹¹ Lenjin je u nekim izjavama isticao da je prošlo vrijeme kad su pred proletarijatom bile mogućnosti različitih putova i oblika borbe. To je obrazlagao time što su se gotovo u svim razvijenim kapitalističkim zemljama dogodile pro-

7 F. Engels, *Uvod u Klasne borbe u Francuskoj* (od 1848. do 1850), Marx-Engels-Lenjin, »Izabrana djela«, knj. II, Zagreb 1963, str. 77, 88. i 89.

8 *Isto*, str. 89.

9 V. pismo Lafargu u knj. *Druga internacionala*, Beograd 1952, str. 159.

10 V. I. Lenjin, *Partizanski rat* (članak iz 1906), »Izabrana dela«, sv. V, Beograd 1960, str. 333.

11 V. I. Lenjin, *Država i revolucija*, Marx-Engels-Lenjin, »Izabrana djela«, knj. IX, Zagreb 1963, str. 178.

mjene koje isključuju mogućnosti primjene mirnih oblika borbe za socijalistički preobražaj. U tom kontekstu upozoravao je na porast državnog aparata i njegovu policijsko-represivnu politiku i prisilne mjere, te na sve veću koncentraciju političke moći u rukama krupnog kapitala umjesto u parlamentu kao velike prepreke za uspjeh borbe, ako bi bila primijenjena mirna sredstva. Lenjin je početkom rata isticao da su prošla vremena kad su se promjene mogle ostvariti primjenom mirnih sredstava i sve je više branio i vjerovao u koncept oružane revolucije. Tu privremenu promjenu Lenjinova stava treba shvatiti i objašnjavati u kontekstu promijenjenih prilika na međunarodnom planu, te česte i oštre političke i ideološke borbe koju je morao voditi s ekstremistima raznih pravaca i opredjeljenja u radničkom pokretu. Međutim, treba naglasiti da je i pored toga Lenjin smatrao kako je mirni put ipak moguć. U *Aprilskim tezama* i u radu *O parolama*, zatim u članku *Zadaci revolucije* (1917) razrađivao je ideju o mogućnosti mirnog osvajanja vlasti od strane radničke klase i njezinih saveznika u Rusiji: demokratskim izborom delegata sovjeti bi mogli osigurati takav mirni razvitak. Posebno je važno naglasiti da se u radovima koji su nastali poslije osvajanja vlasti u Rusiji, kao i poslije sukoba s »lijevim« ekstremistima, koji zagovaraju metodu građanskog rata, i reformistima, koji istupaju protiv oružane revolucije, može uočiti Lenjinov stav o odbacivanju obiju metoda (nasilne i mirne) rješavanja društvenih proturječnosti u praksi socijalnih revolucija kao idealnotip-skih situacija i inzistiranje samo na jednom ili samo na drugom tipu kao idealnoj metodi borbe za zamišljeni cilj. Lenjin je upozoravao na prožimanje obiju metoda, te isticao bogatstvo i raznolikost sadržaja revolucije, koje ne mogu zamisliti ni najbolje partije ni najsvjesnije avangarde. Revolucionarna klasa mora znati ovladati *svim oblicima* društvene aktivnosti i mora biti spremna za »najneočekivanije smjenjivanje jednog oblika drugim«. ¹² Lenjin je naglasio: »Neiskusni revolucionari često misle da su legalna sredstva oportunistička . . . a ilegalna sredstva borbe — revolucionarna. A to je netačno . . .« ¹³ Da bi se sigurno pobijedilo, važno je povezati razne oblike borbe. »Ali revolucionari koji ne umiju da povezuju ilegalne oblike borbe sa *svim* legalnim — vrlo su loši revolucionari.« ¹⁴ Lenjin upućuje na svjetsku revoluciju koja se razvijala u širinu i u dubinu, nevjerovatnom brzinom i s ogromnim bogatstvom oblika koji se smjenjuju. ¹⁵ Iz iznešenih stavova sasvim jasno proizlazi da je Lenjin zastupao ideju o *različitosti* putova socijalističkog preobražaja uz primjenu svih dostupnih oblika političke borbe. Premda se mogu zapaziti stanovite oscilacije u njegovim stavovima s obzirom na putove i oblike socijalističkog preobražaja, one se moraju tumačiti kao odraz specifičnih okolnosti i vremena u kojemu su nastale, bilo da je riječ o revolucionarnom nasilju bilo o mogućnosti mirnih oblika borbe.

Ideje o *različitim putovima socijalističkog preobražaja* danas imaju izuzetno značenje, osobito kad je riječ o visokorazvijenim kapitalističkim zemljama. Kad se danas govori ili piše o Sjedinjenim Državama (kojima su osni-vači znanstvenog socijalizma u svojim djelima posvetili dosta pažnje, premda

12 V. I. Lenjin, *Dječja bolest »ljevičarstva« u komunizmu*, str. 187.

13 Isto, str. 188.

14 Isto, str. 188.

15 Isto, str. 195.

se nisu detaljnije i sustavnije bavili tom zemljom, s obzirom da su zaokupljeni analizom i kritikom evropskog kapitalizma koji postavlja aktualna pitanja na koja je trebalo u to vrijeme dati odgovore), imajući pri tom, naravno, u vidu da se radi o ekonomski najrazvijenijoj zemlji svijeta koja je u proteklih nekoliko desetljeća doživjela značajne ekonomske i socijalne promjene, neminovno se nameće nekoliko pitanja: prvo, postoje li mogućnosti za radikalnu transformaciju društva u toj zemlji; drugo, koje socijalne i klasne snage predstavljaju glavno uporište politike i pokreta radikalnog preobražaja — pripada li ta uloga radničkoj klasi ili širokim savezima radnih klasa i slojeva; treće, kakvim sredstvima i oblicima društvene akcije i političke borbe treba ostvariti suštinske promjene u društvenim odnosima? Može li strategija mirnog puta socijalističkog preobražaja biti realna perspektiva za Sjedinjene Države? U radovima suvremenih američkih teoretičara ta problematika nije cjelovitije razrađivana tako da nema značajnijih doprinosa njezinu istraživanju. Neki aspekti strategije mirnog puta socijalističkog preobražaja osvijetljeni su u *Programu Komunističke partije*¹⁶ SAD iz 1970. godine. Ona je ujedno i glavni protagonist te teze. Za razliku od evropskih komunističkih partija, američka KP potisnuta je na margine političkog života, uživa malobrojnu podršku biračkog tijela,¹⁷ bez većeg je utjecaja na sindikalne i druge društvene organizacije, tako da se s njom ni ne računa kao s ozbiljnom političkom snagom. Uostalom, vodeća uloga komunističke partije nije ni bitna u procesu socijalističkog preobražaja, budući da strategija mirnog puta podrazumijeva ostvarivanje politike širokih saveza socijalnih i političkih snaga.

Praćenje suvremenih zbivanja i istraživanje ekonomskih procesa i socijalnoklasnih odnosa društvenog života u Sjedinjenim Državama dovelo je do spoznaje da se u toj zemlji odvija, iako veoma polagano i postupno, značajna društvena transformacija; ona se opet mora promatrati u kontekstu suvremenih revolucionarnih zbivanja, odnosno grandiozne ekonomske, socijalne, političke i idejne svjetskohistorijske mijene. U praćenju, analiziranju i ocjenjivanju značajna početnih dostignuća društvenog napretka i aktualnih promjena, te u uočavanju zametka novoga budućeg života mora se neprekidno polaziti s gledišta da se sve to događa u SAD u uvjetima vladajućih buržoaskih odnosa proizvodnje i ciljeva privređivanja koji nose izrazite kapitalističke karakteristike. Želeći spasiti kapitalizam putem raznih reformi i nužnih promjena, vladajuće su ga strukture morale prilagođavati određenim okolnostima, željama i zahtjevima radničke klase, nerijetko ograničujući na taj način prava i težnje samih kapitalista. Mnoge progresivne i perspektivne novine u ekonomskom, socijalnom, političkom i duhovnom životu američkoga buržoaskog društva, koje postupno probijaju put kroz antagonističke oblike kapitalističkih društvenih organizacija, ponekad je teško uočiti jer odnose proizvodnje i prometa visokorazvijenoga kapitalističkog američkog društva karakteriziraju još prisutna, ponekad gotovo drastična, eksploatatorska obilježja i opće zakonitosti antagonističkoga klasnog razvitka. Mnoge progresivne tekovine koje donose odnosi društvene proizvodnje teško je jasno uočiti jer ih prate broj-

16 *Programi i statuti komunističkih i radničkih partija i oslobodilačkih pokreta*, knj. VI, Beograd 1975, str. 199—201.

17 Godine 1980. komunističke i socijalističke stranke pristupile su predsjedničkim izborima i zajedno skupile 114 tisuća glasova od 86 milijuna. To je najslabiji izborni rezultat u povijesti američke ljevice.

ne negativnosti, neželjene pojave i posljedice s eksploatatorskim ciljevima i obilježjima. No, unatoč mnogim negativnostima koje su popratna pojava ovih procesa, ti odnosi nose u sebi pozitivne, progresivne elemente, koji čine revolucionarnu jezgru budućega novog društvenog stanja. Novi se odnosi društvene proizvodnje (odnosi tipični za višu, razvijeniju društvenu formaciju) ne mogu uspješno razvijati sve dok se u krilu samoga starog društva ne razviju proizvodne snage koje karakteriziraju te naprednije odnose i osiguravaju njihovo konstituiranje i funkcioniranje. Tu temeljnu zakonitost društvenog razvoja, te objašnjenja društvenih odnosa i procesa najbolje je izrazio Marx: »Nikada neka društvena formacija ne propada prije nego što budu razvijene sve proizvodne snage za koje je ona dovoljno prostrana, i nikada novi, viši odnosi proizvodnje ne nastupaju prije nego što se materijalni uslovi njihove egzistencije nisu već rodili u krilu samog društva. Stoga čovječanstvo postavlja sebi uvijek samo one zadatke koje može riješiti, jer kad točnije promatramo, uvijek ćemo naći da se sam zadatak rađa samo tamo gdje materijalni uslovi za njegovo rješenje već postoje ili se bar nalaze u procesu svog nastajanja.«¹⁸ U krilu staroga buržoaskog poretka kao najizgrađenijeg oblika klasnog društva, razvijaju se bitni materijalni elementi nove ljudske zajednice. Monopolni kapitalizam razvija proizvodne snage i tako pridonosi stvaranju materijalnih i društvenih uvjeta i snaga neophodnih za prijelaz iz klasnog u besklasno društvo. U tom je smislu njegova uloga bez sumnje bila progresivna. Radi se o veoma složenome, dugotrajnom društvenom procesu preobražaja, koji u velikoj mjeri ovisi o stupnju razvoja društvenih materijalnih proizvodnih snaga i društvenih odnosa proizvodnje i prometa. Marx je pisao da se novi poredak rađa u krilu starog društva. Tako se i unutar vladajućega kapitalističkog načina proizvodnje, u okviru njegovih odnosa i institucija, a pod pritiskom materijalnih proizvodnih snaga, probijaju oblici društvenog života koji — unatoč tome što u sebi sadrže mnoge negativnosti i što kočuju društveni progres — ipak znače nešto novo, progresivno i pozitivno. To novo i napredno treba tražiti i pronalaziti u starom načinu proizvodnje i prometa kao rezultat znanstvenotehničkog prevrata, nužnosti da se stanovitim promjenama osigura reprodukcija kapitala i zaoštrenih suprotnosti suvremenoga visokorazvijenog kapitalističkog društva, međunarodnih konflikata vodećih sila, a naročito supersila, kao i sve većeg jaza između razvijenih i nerazvijenih zemalja. Brojni i dugotrajni poremećaji u odnosima velikih sila i njihove nesagledive posljedice za čitavo čovječanstvo stvaraju dojam da se u društvenom, materijalnom i političkom razvoju Sjedinjenih Država ne zbiva i ne razvija ništa progresivno, novo, pozitivno, revolucionarno, pa prema tome i perspektivno. Takvo stajalište svakako je neprihvatljivo. Istraživanje društvenih odnosa u Sjedinjenim Državama, s gledišta društvenog napretka i aktualnih promjena, dovodi do zaključka da se u društvenoj zbilji te zemlje, bez obzira na prisutna antagonistička eksploatatorska, birokratska, tehnokratska ili imperijalistička obilježja vladajućih odnosa proizvodnje i prometa, te sva nastojanja da se sačuva postojeće stanje, htjeli mi to prihvatiti ili ne, u zadnjih nekoliko desetljeća doista odigravaju takve promjene društvene strukture koje objektivno slabe, pa i rastaču kapitalističke okvire i oblike života. Promjene o kojima je riječ, a koje traju jedva koje desetlje-

18 Karl Marx, *Predgovor Prilogu kritici političke ekonomije*, Zagreb 1958, str. 12.

će i nije ih lako shvatiti, uočiti, otkriti ili objasniti, u budućnosti će voditi prevladavanju vladajućega društvenog uređenja i postupnom rađanju i razvijanju novih društvenih odnosa. Radi se o veoma složenom i dugotrajnome društvenom procesu preobražaja i razvoju koji je u Sjedinjenim Državama na početku dugog puta. No, aktualne društvene promjene prate ogromne i raznovrsne teškoće, prožete mnogim suprotnim interesima, težnjama i namjerama.

Visoki stupanj ekonomske i društvene razvijenosti, kao i duge i relativno jake demokratske tradicije suvremenoga američkoga društva, samo su djelomične realne pretpostavke mogućnosti *mirnog puta* ostvarivanja društvene i političke akcije kojima se može ostvariti suštinska, radikalna promjena društvenih odnosa i historijski interesi radničke klase. Gledište o mogućnosti ostvarivanja radikalnih promjena društvenih odnosa mirnim putem u visokorazvijenim zemljama vrlo je jasno izrazio Edvard Kardelj u poznatom predavanju održanu u Oslu 8. listopada 1954. aktivu Radničke partije Norveške. »Zapadnoevropski socijalizam«, rekao je Kardelj, »ide drugim putem. On se orijentisao na to da kroz postojeći mehanizam klasične buržoaske demokratije postepeno, evolutivno, jača političke i ekonomske pozicije radničke klase, odnosno socijalizma. Koliko je ova ili ona konkretna prilika te vrste zaista realan korak ka socijalizmu, o tome se, naravno, kod svakog pojedinog slučaja može diskutovati. Ali u celini uzevši, ipak ne može biti nikakve sumnje da je za čitav niz zemalja evolutivni proces ka socijalizmu kroz politički mehanizam klasično evropske buržoaske demokratije ne samo moguć nego da već postaje realna činjenica.«¹⁹ Kardelj je istaknuo da je takav put prema socijalizmu moguć uglavnom u visokorazvijenim zemljama, određene ekonomske snage i visokoga životnog standarda, pa u takvim uvjetima »demokratska tradicija stvarno može biti u izvjesnom smislu regulator društvenih suprotnosti u procesu postepenog jačanja socijalističkih elemenata.«²⁰ Svaki sistem koji se odlučuje na takav put mora biti sposoban za *kompromise i koncesije* radničkom pokretu, jer je samo tako moguće mirno demokratsko rješenje zaoštrenih unutarnjih suprotnosti. Posebno je važno naglasiti slijedeće: »Međunarodni socijalizam više nije u fazi idejne pripreme... On danas u veoma mnogim zemljama ulazi u fazu kad postaje, pre svega, stvar veoma široke prakse miliona ljudi, koji često sami nisu svesni da ulaze u nove društvene odnose, odnosno da ih uspostavljaju.«²¹ U intervjuu listu *Le monde* drug Tito je također istaknuo mogućnost ostvarenja promjene sistema putem političke, parlamentarne i druge borbe. »Potpuno se slažem«, rekao je drug Tito, »da nije potrebno prolijevanje krvi, da nije potrebno preko barikada ići do promjene sistema. Smatram da se to može ostvariti i beskrvnim revolucionarnim putem, političke, parlamentarne i druge borbe. Ali, ubrzavanje takvog evolutivnog razvitka zavisi mnogo od ekonomskih uslova jednog naroda, od njegove svijesti i snaga, i od svijesti onih ljudi koji su odgovorni za taj razvitak koji treba da bude ostvaren putem raznih mjera onih koji upravljaju tim zemljama. Slažem se da i u Francuskoj, i u Americi, i u Engleskoj,

19 Edvard Kardelj, *Socijalistička demokratija u jugoslovenskoj praksi*, Beograd 1955, str. 11.

20 Isto, str. 11.

21 Isto, str. 13.

i u drugim zemljama Zapada, ima socijalističkih elemenata. Ali, ne bih mogao reći da su ti elementi u unutrašnjem razvoju svjesni socijalistički elementi. Oni postoje latentno. Sam razvoj, sam današnji sistem civilizacije, današnji sistem tehnike vuče u tom pravcu, i razumije se da će na Zapadu mnogo lakše doći do jednog socijalističkog uređenja. Prije ili kasnije mora doći, jer drugih mogućnosti nema. Sredstva za proizvodnju dolaze u sukob sa privatnom svojinom i bivaju podržavljena, bilo na prvoj etapi u formi državnog kapitalizma bilo u formi primjene unutrašnjeg socijalističkog upravljanja.²² U intervjuu tjedniku KP Italije *Rinascita* Kardelj je ponovno naglasio da je socijalizam jedini izlaz iz krize suvremenog kapitalizma, te da ekspanzija državnomonopolističkog kapitalizma »jača objektivne pretpostavke za miran prijelaz na određene državnovlasničke oblike socijalističkih proizvodnih odnosa«.²³ Opređeljivanje i usvajanje strategije *mirnog puta* nije, međutim, danas jedinstveno prihvaćena koncepcija društvenih reformi svih komunističkih partija i o tom pitanju postoje razilaženja u samom komunističkom pokretu.

Iako je strategija mirnog puta moguća alternativa za Sjedinjene Države, ipak gotovo i nema ozbiljnijih teorijskih rasprava o toj aktualnoj problematici suvremenog socijalizma i socijalističke revolucije. Strategija mirnog puta pretpostavlja realizaciju strukturalnih reformi, a one se mogu ostviriti postupnim osvajanjem i preuzimanjem pojedinih institucija. Institucije se moraju »osvajati iznutra« kroz duže razdoblje postupnih promjena, tako da se govori o »dugom maršu kroz institucije«. Na tome dugom putu postupnog osvajanja institucija neophodno je voditi *politiku kompromisa* i raznih međusobnih ustupaka i koncesija, što je sigurno veoma teško ostvariti. Strategija mirnog puta podrazumijeva ostvarivanje politike veoma širokih socijalnih i političkih saveza. S tim u vezi ističe se jedno staro mišljenje koje u novim uvjetima postaje još aktualnije: *radnička klasa* mora i može imati vodeću ulogu u revolucionarnim preobražajima, ali se smatra da nije dovoljna samo njezina politička podrška. Treba uzeti u obzir sve njezine potencijalne saveznike i voditi računa o njihovoj zajedničkom utjecaju na tok, pravac i ishod aktualne društvene transformacije, jer bi u protivnom moglo doći do izolacije radničke klase i do povezivanja njezinih saveznika s pripadnicima krupnog kapitala.²⁴ Stoga je neophodno stvoriti široku koaliciju različitih socijalnih i političkih snaga, okupljenih i ujedinjenih na osnovama zajedničkog programa borbe protiv politike i težnji kapitalističke klase i razbijanja monopola.²⁵

Strategija mirnog puta predviđa da se pojedini elementi *novog* mogu postupno pojavljivati, probijati put i razvijati se i u okvirima postojećega institucionalnog poretka i prije osvajanja vlasti. Politika evrokomunističke orijentacije izražena je u paroli: »Mijenjajmo društvo da bismo u toku tog procesa osvojili vlast«. Strategija mirnog puta ne predviđa razaranje, uništenje ili rušenje državnog aparata, već postupno osvajanje i mijenjanje klasno-

22 Josip Broz Tito, *Samoupravni socijalizam*, Zagreb 1974, str. 194.

23 E. Kardelj, *Socijalizam kao jedini izlaz iz krize suvremenog kapitalizma*, »Vjesnik«, 10. lipnja 1977.

24 Branko Pribičević, *Socijalizam kao svetski proces*, Beograd 1979, str. 322-325.

25 U Italiji se govori o »historijskom bloku«, u Francuskoj o strategiji »saveza francuskog naroda«, u Španjolskoj o »savezu rada i kulture«, a u Sjedinjenim Američkim Državama o »historijskom bloku«.

političke prirode državnog aparata.²⁶ U tom procesu mijenjanja, uloga države i njezina cjelokupna politika moraju sve više biti podređene interesima čitave radničke klase. Strategija mirnog puta ne pretpostavlja vodeću, avangardnu ulogu komunističke partije u procesu radikalne promjene društvenih odnosa. Ona polazi, kao što je već naglašeno, od mogućnosti uspostave najširih socijalnih i političkih saveza raznih socijalnih grupa čiji se interesi, u velikoj mjeri, podudaraju s interesima radničke klase, a čija je aktivnost usmjerena na rušenje monopolističkog kapitala. Orijentacija na formiranje najširih socijalnih i političkih saveza moguća je samo na osnovi *ravnopravne* suradnje i sudjelovanja onih koji u toj širokoj koaliciji djeluju, pa avangardna uloga komunističke partije u takvom konceptu nije ni moguća. Jer, bez ravnopravne suradnje i sudjelovanja svih članova, potencijalnih političkih i socijalnih saveznika, nije moguće zamisliti afirmaciju i ostvarivanje programa postupnih strukturalnih reformi ni radikalnije promjene društva. Da bi strategija mirnog puta mogla biti realizirana, istaknuta je teza o potrebi izgradnje novog tipa revolucionarne partije, »partije masa«, a ne partije »profesionalnih revolucionara«.²⁷

Kakve su mogućnosti realizacije složene strategije mirnog puta u novi poredak u konkretnim društvenim uvjetima Sjedinjenih Država? Da li ti uvjeti dopuštaju takav oblik borbe za socijalistički preobražaj? Već je spomenuto da u američkim uvjetima postoje samo djelomične pretpostavke za uspješnu realizaciju strategije mirnog puta: visok stupanj ekonomske razvijenosti i relativno duga i snažna tradicija demokratskih institucija. Međutim, najvažniji faktor — svjesne socijalističke snage kojima bi pripala uloga nosilaca programa mjera radikalnih društvenih promjena — gotovo i ne postoje. »Primjećuje se razvoj neke vrste svijesti, još uvijek ne klasne svijesti, ne socijalističke, političke svijesti, i jasno je da taj proces nije moguće nastaviti u klasičnim dosad poznatim oblicima«.²⁸ Američki profesor Stanley Aronowitz smatra da do socijalizma Amerikancima predstoji dugi put. On bi trebao započeti »na temeljima borbe za reformu, koja je u isto vrijeme snaga i poticaj za okupljanje snaga«.²⁹ U Sjedinjenim Državama nema jedinstvenoga revolucionarnog pokreta usmjerena na promjenu postojećega društvenog stanja. Povremeno se javljaju razni socijalni pokreti. Tako je, na primjer, veoma razvijen ekološki pokret, čiji je jedan pravac usmjeren na borbu protiv nuklearne energije i naoružanja, a drugi, izuzetno važan, na borbu za radnička prava. Težnje najnaprednijeg dijela radničke klase više se ne iscrpljuju samo u zahtjevima za većim nadnicama ili nekim drugim elementarnim revandikacijama, nego su sve usmjerene na kontrolu organizacije proizvodnje, stabilnost i sigurnost zaposlenja, bolje zdravstvene i sigurnosne radne uvjete, zaštitu na radu i slično; zato radnici nerijetko dolaze u sukob s tehnobirokratskom strukturom koja upravlja privredom. U mnogim tvornicama širom zemlje radnici su formirali odbore koji nadziru zdravstvene i sigurnosne uvjete rada.

26 Branko Pribičević, *nav. dj.*, str. 483.

27 *Isto*, str. 325-326.

28 Stanley Aronowitz, intervju objavljen u »Vjesniku«, listopad, 1979, str. 18.

29 *Isto*.

I premda snage vladajućeg poretka još uspijevaju na razne načine vezivati uz sebe znatan dio radnih slojeva stanovništva, što nesumnjivo slabi oštricu borbe i revolucionarni potencijal radničke klase, ipak mislimo da svi dijelovi suvremene radničke klase SAD nisu integrirani u postojeći poredak. Da bi kapitalističko društvo osiguralo daljnje funkcioniranje sistema, moralo je učiniti niz ustupaka i koncesija pojedinim slojevima radničke klase i tako je stvorilo uvjete za njihovo integriranje. Danas su, međutim, stremjenja velikog dijela stanovništva u razvijenim dijelovima svijeta usmjerena ne toliko na borbu za nužna životna sredstva i zadovoljavanje osnovnih potreba, koliko na traženje novih uvjeta i motiva (na primjer, radnička je klasa još isključena iz kontrole nad sredstvima za proizvodnju). Iako je izmijenjen društveni položaj velikih dijelova radničke klase u odnosu na moćnoga klasnog protivnika i premda su oslabili mnogi razlozi sukoba i oštrijih klasnih konfrontacija antagonističkih klasa u realnim klasnim odnosima i u objektivnom položaju većih slojeva klase najamnih radnika, osnovni razlog klasne borbe nije nestao. Američko društvo ostalo je klasno strukturirano, a osnovna proturječnost društvenog karaktera rada i individualnog prisvajanja ostala je važan razlog klasne borbe, s tim da je proširena baza eksploatacije uvlačenjem sve širih slojeva stanovništva, osobito bivših »neproduktivnih« radova i službi.

U predavanjima studentima prinstonskog Sveučilišta i u Novoj školi za društvena istraživanja u New York Cityju 1970. godine, a koja su 1973. objavljena u knjizi *Kontrarevolucija i revolt*³⁰ kao tri duža eseja, H. Marcuse u prvom eseju *Ljevica pod kontrarevolucijom* razmatra opće izglede radikalne promjene u Sjedinjenim Državama i prvi put govori o strategiji revolucionarne borbe (o strategiji ljevice). U tom eseju Marcuse iznosi svoj dobro poznati stav da najvišem stupnju kapitalističkog razvitka odgovara niska razina revolucionarnog potencijala.³¹ Marcuse ističe kako se u SAD može zapaziti ne-revolucionarna, pa čak i antirevolucionarna svijest kod većine radničke klase. On naglašuje da se revolucionarna svijest izražava uvijek samo u revolucionarnim situacijama, ali smatra da je opći položaj radničke klase u američkom društvu danas takav da se suprotstavlja razvitku takve svijesti. Marcuse pripada istraživačima i teoretičarima koji zastupaju tezu o integraciji najvećeg dijela radničke klase u kapitalističko društvo. Ta integracija, po Marcuseu, nije ograničen i površan fenomen. Naprotiv, on je utemeljen u bazi, u političkoj ekonomiji monopolnog kapitalizma. Radnička klasa metropola ima velike koristi od ekstraprofita neokolonijalne eksploatacije, naoružanja, i velikih subvencija vlade.³² Po mišljenju Marcusea, danas postoje objektivni uvjeti za dovođenje u pitanje daljnjeg reproduciranja postojećeg sistema proizvodnih odnosa i za okončanje kapitalizma. Tu je riječ o golemome društvenom bogatstvu koje omogućuje ukidanje siromaštva, izuzetan razvoj znanosti i silan napredak tehnike, porast antikapitalističkih snaga u zemljama u razvoju, postojanje masovne radničke klase koja nema mogućnosti kontrole nad sredstvima za proizvodnju što su u rukama male parazitske vladajuće klase, a čije je postojanje, uostalom, i prepreka daljnjem razvoju proizvodnih snaga. Me-

30 H. Markuze, *Kontrarevolucija i revolt*, Beograd 1979.

31 Isto, str. 11.

32 Isto, str. 12.

đutim, kapital je duboko prožeo sve aspekte rada i slobodnog vremena, kontrolirajući stanovništvo, s jedne strane, pomoću roba i usluga koje mu pruža a, s druge, posredstvom represivnih i kontrolnih mjera političkog, vojnog i policijskog aparata velike efikasnosti.³³ To je svakako jedan od važnih uzroka što se objektivni uvjeti ne preobraćaju u revolucionarnu svijest. Postoji sukob između »nužnosti i mogućnosti revolucije s obzirom na divergenciju subjektivnih i objektivnih uvjeta».³⁴ Ali, postoji i drugi aspekt odnosa subjektivnih i objektivnih uvjeta, a sastoji se u njihovu usuglašavanju. On je posljedica snažnoga znanstvenotehničkog napretka koji je omogućio sve veću potrošnju, a ona stvara konformističku svijest koja se protivi svakome revolucionarnom preobražaju.³⁵ Politička svijest i revolt ograničeni su, po Marcuseu, na neintegrirane manjine kako u radničkoj klasi, tako i u srednjim slojevima. Suvremena razvijena kapitalistička društva danas su u najdubljoj poslijeratnoj krizi. Kapitalistički sistem strahuje od revolucionarnih promjena, a da bi se obranio, po mišljenju Marcusea, neophodno je organiziranje kontrarevolucije unutar sistema i izvan njega. Na primjeru Sjedinjenih Država on objašnjava preventivnu kontrarevolucionarnu organizaciju društva, i to na svim razinama. Kongres je razvlašten od strane izvršne vlasti, a ona opet ovisi o vojnom establishmentu. Snage reda i poretka moćnije su od samog zakona. Naoružanje policije u mnogim gradovima nalikuje na naoružanje SS-trupa.³⁶ Surovi postupci i akcije policije pogađaju najviše središta radikalne opozicije: sveučilišta, studentska naselja, crne i tamnopute militante za koje nema slobode djelovanja i izražavanja. Tajni agenti po cijeloj zemlji ušli su u sve oblasti i pore društvenog života. Treba imati u vidu da je Marcuse pisao taj esej 1970. godine kad su SAD po drugi put u poslijeratnom razdoblju bile zahvaćene naglim i intenzivnim revolucioniranjem društva i jačanjem lijevih tendencija, politiziranjem masa i sve izrazitijim kritičkim stavom prema političkim institucijama i postojećim društvoekonomskim odnosima. Porazi u imperijalističkim ratovima, unutrašnje privredne teškoće, porast nezaposlenosti, široko nezadovoljstvo stanovništva, samo su neki značajniji faktori što su potakli strukture moći da pokrenu relativno širok represivnokontrolni aparat, usmjeren protiv radikaliziranja radničke klase. Međutim, Marcuse pripisuje radikalizaciju neintegriranim manjinama u radničkoj klasi. Poznato je da je radnička klasa u Sjedinjenim Državama po svojoj subjektivnoj svijesti zaista najmanje revolucionarna i da nema čak ni vlastite političke organizacije sa značajnijim utjecajem na društveno-ekonomski i politički život zemlje. Dio objašnjenja nalazi se i u vrlo povoljnomoj materijalnom položaju radnika, u vrlo visokom stupnju razvoja proizvodnih snaga i visokoj produktivnosti rada koja je ostvarena posljednjih nekoliko desetljeća. Specifične historijske prednosti omogućile su američkom kapitalizmu da ostvari neusporedivo višu razinu proizvodnje i životnog standarda širokih slojeva stanovništva nego što je to uspio kapitalizam u bilo kojoj drugoj zemlji. Ali, to nije jedina osnova smanjenja revolucionarnog potencijala američke radničke klase. Jači utjecaj radikalnijih, pa i revolucionarnih

33 Isto, str. 13.

34 Isto, str. 13.

35 Isto, str. 13.

36 Isto, str. 29.

struja u radničkom pokretu ili pojava radikalnije organizacije ili pojedinaca u industrijski najrazvijenijoj zemlji svijeta bili su ugušivani i primjenom masovnoga fizičkog terora i drugim, vrlo efikasnim represivnim mjerama. Poznati su slučajevi surovih, brutalnih progona pedesetih godina ovoga stoljeća, praćeni antikomunističkom djelatnošću ogromnih razmjera, čija je najekspozitivnija ličnost bio republikanski senator iz Wisconsina, Joseph McCarthy. Međutim, to nije bio samo brutalni progon komunista ili komunističkih simpatizera, nego i svih ljudi liberalnijih pogleda, uključivši i najprogressivnije intelektualce, znanstvenike, kulturne radnike, vladine funkcionare, diplomate, suce i vojne ličnosti.³⁷

Socijalističke i komunističke ideje oduvijek su bile prisutne u Sjedinjenim Državama, ali više kao san pojedinih entuzijasta koji, na žalost, nikad nije prerastao u prave pokretače masa. Dio je objašnjenja sigurno, kao što je naglašeno, u povoljnom i privilegiranom položaju američke radničke klase s obzirom na globalni položaj radnika u ostalim zemljama visokorazvijenog kapitalizma. Imperijalistička ekspanzionistička politika američkih vlada donosila je velike koristi i prosječnom američkom čovjeku. Ta se okolnost, naravno, ne može odvajati od ostalih faktora koji su značajni za objašnjenje paraliziranja revolucionarnog potencijala radničke klase Amerike.

Marcuse zanemaruje te faktore u svojoj analizi radničke klase, a oni su bez sumnje veoma važni za objašnjenje sadašnjeg stanja te klase. Isto tako, širinu revolta iz sedamdesetih godina, koji je zahvatio radničku klasu zapadnoevropskih društava i Sjedinjenih Država, Marcuse ograničuje na manjinu radničke klase, a poznato je upravo suprotno. Naime, pokret nove ljevice, koji se tako iznenadno pojavio na političkoj sceni sredinom šezdesetih godina kao rezultat djelovanja više značajnih društvenopolitičkih faktora i historijskih okolnosti, a zatim i revolt iz sedamdesetih godina, imali su, po intenzitetu i osobinama, široke razmjere i nisu bili ograničeni samo na manjinu radničke klase. Pokret nove ljevice, iako nije predstavljao homogenu cjelinu ni po svome socijalnom porijeklu i strukturi niti po ideologijskoj orijentaciji, lišen svakog oblika institucionalizacije, izrazito spontanog karaktera, bez jedinstvenoga teorijskog i praktičkog djelovanja, imao je dalekosežne posljedice.

Položaj nove ljevice sedamdesetih godina bitno se razlikuje od revolucionarnog buđenja šezdesetih godina kad su borbeni pokret za građanska prava, otpor vijetnamskom ratu te pobune na koleđima i sveučilištima utjecali na intenzivno i naglo revolucioniranje društva u cijeloj zemlji. U to je vrijeme establišment bio iznenađen pojavom nove ljevice i nije bio spreman pružiti ozbiljniji otpor. Zajedničke akcije crnih i bijelih radnika i masovne demonstracije pratile su masovni revolt. Marcuse je smatrao da su sveučilišta i geta prava opasnost za vladajući poredak, a ne radnička klasa. Zahvaljujući ekonomskoj i vojnoj moći i besprimjernoj efikasnosti vladajućeg poretka, državni aparat vlasti vrlo je brzo oslabio, legalnim i nelegalnim sredstvima, radikalizam nove ljevice.

Bez čvrste osnove u narodu, naročito u radničkoj klasi, različit po idejama, načelima, stavovima, alternativama, ciljevima i strategijama, kao i zbog

37 S. M. Lipset and E. Raab, *The Politics of unreason, Right-Wing extremism in America 1790-1970*, New York 1970, str. 209.

drugih, brojnih slabosti, pokret nove ljevice izložen je progonima. Marcuse pridaje posebno značenje tom pokretu i smatra da se opozicijska baza nove ljevice u Sjedinjenim Državama nalazi na tlu kontrarevolucije.³⁸

Filozofijska misao nove ljevice zaokupljena je problemima humanizma, ljudske ličnosti, slobode u društvu i prevladavanja svih oblika otuđene egzistencije. Stoga je i zajednička nit koja je povezivala sve akcije nove ljevice, bez obzira na mnoge razlike u načelima i idejama, bila misao novog društva, novog shvaćanja slobode i čovjeka. U shvaćanju slobode i čovjeka ona polazi od svestrane i slobodne ličnosti, koja ima neograničene mogućnosti da stvara vlastite uvjete života i rada. Njezina kritika upućena je društvenim i političkim institucijama koje treba mijenjati jer ne odgovaraju postignutom stupnju razvoja proizvodnih snaga i društvene svijesti. Pokret nove ljevice smatrao je da su etičke i estetičke potrebe jednako fundamentalne kao i veća proizvodnja i pravednija raspodjela. Zbog toga je na etičkom i egzistencijalnom planu kritika nove ljevice bila usmjerena protiv vrijednosti na kojima počiva suvremeno visokorazvijeno društvo, protiv usamljenosti i otuđenosti života i uniformnosti suvremenog društva. Zalagala se za istinsku demokraciju u kojoj čovjek neće biti objektom manipulacije otuđenog sistema. Pokret nove ljevice bio je u stvari specifičan izraz svijesti o krizi suvremenog društva. U njezinoj kritici konformizma i svakog autoriteta, u niezinu marksističkom shvaćanju čovjekova generičkog bića i u kritičkoj ocjeni vrijednosti na kojima počiva suvremeno visokorazvijeno društvo, Marcuse je vidio najavu pokreta socijalizma kao moralni i estetički univerzum.³⁹ Međutim, radikalne grupe ne mogu provesti radikalnu promjenu, nego je osnovni zadatak radikalne ljevice razvijanje revolucionarne svijesti. Prema mišljenju Marcusea, revolucionarne promjene mogu izvršiti samo oni koji čine ljudsku osnovicu radnog procesa. »Radnička klasa nije potencijalni subjekt revolucije samo zato što je ona u kapitalističkom načinu proizvodnje eksploatirana klasa, nego zato što potrebe i težnje ove klase zahtevaju ukidanje ovog načina proizvodnje.«⁴⁰ Dinamika državnoga monopolističkog kapitalizma potčinjava sve šire i šire slojeve stanovništva pod svoju vlast, pa se time širi potencijalna masovna baza revolucije, a s njom se proširuje i osnovica potencijalno revolucionarnog subjekta revolucije. Polazeći od svojstava radničke klase i od činjenice da samo ona može prekinuti proces proizvodnje, Marcuse joj pridaje specifično mjesto. Analizirajući suvremeno američko društvo, on zaključuje da je radnička klasa po svojoj svijesti integrirana u postojeći poredak; međutim, samo radnička klasa i druge klase ovisna stanovništva mogu promijeniti društvo.

Osvajanje vlasti u smislu neposrednog napada na državu putem masovnih akcija i pod vodstvom masovnih partija u razvijenome kapitalističkom društvu, po mišljenju Marcusea, nije moguće iz dva razloga: prvo, zbog koncentracije ogromne vojne i političke moći u rukama efikasne, funkcionirajuće vlade i, drugo, zbog prevladavanja reformističke svijesti u radničkoj klasi.⁴¹

38 H. Marcuse, *nav. dj.*, str. 34.

39 Pokret nove ljevice prihvatio je Marcusea kao vodećeg ideologa, iako Marcuse nikad nije smatrao sebe takvim.

40 H. Marcuse, *nav. dj.*, str. 43.

41 *Isto*, str. 47.

Kako uskladiti tu paradoksalnu situaciju? Kakva je uloga partije u suvremenim uvjetima? Marcuse smatra da u novim uvjetima partija ne može biti sredstvo u kojemu se i posredstvom kojega se stječe revolucionarna svijest. Formiranje centralizirane i hijerarhijski strukturirane revolucionarne masovne partije, kad je riječ o Sjedinjenim Državama u uvjetima državno-mnopolističkog kapitalizma, historijski je prevladano i pripada prošloj etapi kapitalističkog razvoja.⁴² Eliminirajući masovnu, centraliziranu revolucionarnu partiju kao prevladanu i neadekvatnu suvremenim uvjetima, Marcuse predlaže prelazak na decentralizirane oblike organizacije i akcije, i to iz dva razloga: prvo, decentralizirani su oblici otpora manje podložni nasilnom razaranju aparata koji primjenjuje represivne mjere i, drugo, decentralizirani oblici otpora mogu dovesti do disfunkcija u sistemu kao cjelini. Tehnička i ekonomska integracija sistema tako je uska da je sistem postao vrlo osjetljiv, pa poremećaji na jednoj ključnoj točki (centri proizvodnje, distribucije, obrazovanja i prometa) mogu dovesti do funkcionalnih smetnji cjeline sistema.⁴³ Takve lokalne disfunkcije i prekidi »mogu postati jezgra društvenih promjena samo onda kada su politički vođeni i organizirani.«⁴⁴ Međutim, ostaje nejasno kako bi se i na koji način povezivale i politički usmjeravale lokalne akcije i decentralizirani oblici organiziranja. U tako zamišljenoj strategiji revolucionarne borbe Marcuse se pita: »Postoje li ikakvi znaci za to da bi radnička klasa mogla doći, ako i ne politički, onda bar ekonomski, moć unutar kapitalističkog sistema i pre revolucije?«⁴⁵ Suočen s takvim pitanjem, on traži odgovor u radničkoj kontroli kao obliku borbe i stjecanja revolucionarne svijesti, koju postavlja u težište radikalne strategije. Zahtjeve radnika treba usmjeriti na preuzimanje kontrole u poduzećima i pogonima te na reorganiziranje proizvodnje, a to bi za sobom povlačilo političku moć. Da li je »postepena promjena u ekonomskoj moći (preokret od kvantitativnih promjena u kvalitativne kroz radikaliziranje zahtjeva i uspjeha radnika) zamisliva u kapitalizmu?«⁴⁶ Pitanje radničke kontrole jest ambivalentno, posebno tendencije koje u njoj djeluju. Radnička kontrola može voditi kvalitativnoj promjeni, ali i daljnjoj integraciji radničke klase u sistem.⁴⁷ Da bi radnička kontrola uspjela prevladati granice »kapitalističke izdržljivosti«, po trebno je razvijati radikalnu političku svijest i među pripadnicima radničke klase; u protivnom, radnička kontrola služi racionalizaciji sistema. »Revolucionarna radnička kontrola pretpostavljala bi primat političkog faktora nad ekonomskim i tehničkim.«⁴⁸ Takva politička radikalizacija, ako bi bila ostvarena, oslabila bi sistem, i on bi bio razbijen na decentraliziran i debirokratiziran način. Takav razvoj aktualizirao bi »savjete« (»sovjete«) kao organizacije samouprave u lokalnim narodnim skupštinama. Međutim, »savjeti postaju organi revolucije«, ističe Marcuse, samo u onoj mjeri u kojoj reprezentiraju pobunjeni (revoltirani) narod, a njihova pojava pretpostavlja novu svijest za koju se još mora boriti. Nikakva radikalna promjena društva, nikakva revolucija, nikakav socijalizam nisu mogući bez radikalne promjene in-

42 Isto, str. 46.

43 Isto, str. 46.

44 Isto, str. 46. i 47.

45 Isto, str. 47.

46 Isto, str. 47.

47 Isto, str. 47.

dividua, »bez razvitka nove racionalnosti i čulnosti kod samih individua« koji su nosioci tih promjena.

Kakvi su uvjeti danas u Sjedinjenim Državama u pogledu mogućnosti uspjeha strategije revolucionarne borbe? Radikalna je opozicija slaba i izolirana, a protivnik jak i moćan. Nasilje je oružje establishmenta kojim on nastupa u institucijama, organizacijama, u radu, u slobodnom vremenu, riječju: svugdje. Revolucionarna moć masa ili klasa kojom bi bilo moguće suprotstavljanje tom nasilju, rušenje etabliranog sistema i uspostava socijalističkog društva u Sjedinjenim Državama danas ne postoji. Ne postoje uvjeti za akcije neograničenih općih štrajkova ili za zauzimanje vladinih zdanja ili centara masovnih komunikacija i prometa.⁴⁸ Značajnu bazu za razvijanje i širenje decentraliziranih oblika otpora u suvremenim uvjetima čine sveučilišta. Baza studentskog pokreta širi se izvan sveučilišta i studentskih naselja na ekonomske i političke institucije koje traže obrazovanu radnu snagu, a ta je potreba to veća što su veći i rastući znanstvenotehnološki zahtjevi proizvodnje i kontrole. Borbena manjina u kapitalističkom društvu »ima moćne anonimne saveznike« iz kojih može izvući veliku korist, a to su inflacija, porast nezaposlenosti, ratni protesti i druge unutrašnje proturječnosti sistema. »Objektivne tendencije djeluju prema socijalizmu samo utoliko, ukoliko subjektivnim snagama, koje se za njega bore, uspeva da ih usmere u svom pravcu — danas, sutra i potom. Kapitalizam proizvodi svoje sopstvene grobare, ali njihova lica su možda veoma različita od lica prezrenih ovog sveta, koji žive u bedi i oskudici.«⁴⁹

Suprotno Marcuseu, koji se u svojoj koncepciji strategije revolucionarne borbe zalaže za decentralizirane oblike otpora, smatramo da je za uspjeh borbe i sučeljavanje s čvrsto centraliziranim i visokoorganiziranim monopolističkim kapitalom vrlo važno povezati pokrete koji su još odvojeni i fragmentirani. U američkom društvu nije moguće izvršiti nikakvu radikalniju društvenu promjenu bez ravnopravne i aktivne suradnje radničke klase bijelih i crnih radnika i njihovih potencijalnih saveznika. Da li će radikalna transformacija društva i zamjena starog sistema novim socijalnim odnosima biti ostvarena mirnim ili kombiniranim metodama, tj. nasilnim i mirnim putem, ovisi umnogome o vladajućoj klasi, jer nijedna klasa ne napušta vlast pasivno i dobrovoljno. Prema tome, socijalni preobražaj ostvarivat će se onim sredstvima koja će nametnuti postojeće okolnosti kad sazrije revolucionarna situacija, tj. kad vladajuća klasa neće više moći vladati na stari način, a većina naroda neće biti voljna prihvatiti postojeći poredak. Takva situacija danas, međutim, u Sjedinjenim Državama ne postoji.

Neposredni nosioci aktualne društvene transformacije u suvremenome američkom društvu (a to vrijedi i za druga visokorazvijena kapitalistička društva) jesu svi članovi zajednice koji se bore za nove odnose kojima će se, odjednom ili postupno, mijenjati postojeće i koji traže i nameću nova rješenja (antisistemska rješenja) vladajućem sistemu, što potiskuju stare odnose nečim što mu je posve suprotno, tj. novim rješenjima upravljanim prema radikalnoj preobrazbi društva. Radnička klasa povijesno je vodeći subjekt

48 Isto, str. 48.

49 Isto, str. 56.

50 Isto, str. 60.

revolucije. Ona može i mora imati vodeću ulogu u društvenom preobražaju. Međutim, njezina uloga nije dovoljna, nego je neophodno razviti široke socijalne i političke saveze. Strategija savezništva mora počivati na ravnopravnoj suradnji svih partnera. Takvi savezi u Sjedinjenim Državama danas ne postoje. Oni se tek moraju razviti, a trebali bi obuhvatiti srednje slojeve, tehničku inteligenciju, najamne radnike, radnike u uslužnim djelatnostima i sve ostale potencijalne saveznike. Svi su oni važni za koncept »povijesnog bloka«, za politiku radikalnoga društvenog preobražaja. Strategija tako široke koalicije, vođene politikom kompromisa, bit će prožeta mnogim teškoćama, opasnostima i dilemama, jer se savezi mogu ostvarivati samo obostranim ustupcima.

U Sjedinjenim Državama mišljenja su potpuno podijeljena kad je riječ o snagama koje mogu postati subjektivnim socijalističkim snagama. Osporava se uloga srednjeg sloja, crnaca, žena. Odbacuje se i potcjenjuje uloga radničke klase, za koju neki tvrde da je »nepopravljivo konzervativna i zato cijela strategija treba zaobići radničku klasu, kako teoretski tako i praktično«. ⁵¹ Razlike ne postoje samo u gledanjima na suradnju dviju glavnih stranaka i sindikata, nego i u stavovima o koncepciji partije novog tipa. U američkim uvjetima govori se o potrebi tzv. »multitendenciozne« partije čiji bi članovi bili ljudi s različitim stavovima, što nipošto ne bi značilo partiju koja bi bila mješavina buržoaskih i revolucionarnih elemenata.

Rascjepkani pokreti što danas djeluju na tlu Sjedinjenih Država ponajviše su zaokupljeni rješavanjem neposrednih problema, bez jasne vizije revolucionarnog preobražaja i dugoročne strategije. Zahtjevi i težnje za radikalnim društvenim promjenama ne mogu se poistovjećivati s ekonomskim razvojem ili s materijalnim izobiljem, premda su i to vrlo važna pitanja. Smisao društvene transformacije ima neusporedivo više ciljeve i šire značenje.

Sjedinjene Države imaju dugu i relativno jaku tradiciju demokratskih institucija, kao i druge pretpostavke i mogućnosti, pa i veće šanse za razvoj, jačanje i afirmaciju ideja društvenog preobražaja koji bi pridonio razvoju istinske demokracije, pune slobode, humanizma i prevladavanju svih oblika otuđene egzistencije. Međutim, radi se o dugom i složenom procesu preobražaja, o »dugom hodu kroz institucije«, čiju budućnost nije lako, sigurno i jasno predvidjeti.

Stefica Deren-Antoljak

USA AND THE POSSIBILITIES OF SOCIAL CHANGE

Summary

In examining the possibilities of social transformation in the most developed country in the world, the United States, the author attempts to answer three main questions: (a) whether there is any chance at all for a transformation of the American society; (b) which class and social forces might be the main strongholds of a policy of radical change; (c) by what means and forms of struggle would it be possible to effect such change. The prerequisites for a transformation of American society are confined at the present to the extremely high level of economic development and to a long democratic tradition, which, however, does not appear to be sufficient for radical change. The strategy of the »peaceful ways« of social transformation, which is the only acceptable concept for the U.S., presupposes structural changes of the system, and this can be attained only by the gradual takeover of particular institutions. This, in turn, is possible only if there is a broad political coalition, which will gradually achieve its goals through a policy of compromise. The author argues with some views from Marcuse's *Counterrevolution and Revolt*, especially his espousal of decentralized forms of resistance in the strategy of revolutionary struggle, suggesting that, on the contrary, linkage is needed of the separate and fragmented parts of the resistance movement.